

Народно-пісенні жанри

ВІД АВТОРА

В добу розвинутого соціалізму народній поетичній творчості, як невід'ємному складникові соціалістичної культури, належить важлива роль в ідейно-естетичному вихованні радянських людей. Найдосконаліші зразки традиційного й сучасного фольклору — пісні, казки, анекдоти, прислів'я та приказки — живуть і діють в щоденному побуті трудящих; з джерел народної поезії постійно поновлюється репертуар художньої самодіяльності; відбувається невинний процес взаємопроникнення між народним і професійним мистецтвом, в якому досить активно проявляють себе словесно-музичні жанри народної творчості. Незалежно від часу свого виникнення, численні фольклорні твори мають властивість служити сучасності, бути актуальними для всіх поколінь, бо вони в довершеній формі художньо типізували багато загальнолюдських життєвих явищ та переживань, влучно узагальнили етику трудової людини. Все це з успіхом можна використати й для духовного збагачення сучасних людей, і для виховання нових поколінь ¹.

Розвиток культури радянського народу не мислимий без критичного засвоєння й використання спадщини минулого. В цьому плані велика скарбниця традиційної народної поезії, створеної і відшліфованої протягом віків, пройнятої демократичною й гуманістичною мораллю, — ще далеко не вичерпане джерело. Як відзначив В. І. Ленін, «багатовікова творчість мас відображає їх світогляд в різні епохи» ², отже вивчення її являє безсумнівний інтерес і з історико-пізнавального погляду. Адже ця творчість є сконденсованим у поетичній формі соціально-історичним досвідом трудового народу в багатьох сферах його діяльності, а тим самим і своєрідним втіленням його історичної пам'яті.

Ефективність використання народних художніх надбань — чи то в справі ідейно-естетичного та морального виховання, чи з науково-пізнавальною метою — перебуває в прямій залежності від рівня ознайомлення з цими надбаннями

Народно-пісенні жанри

ВІД АВТОРА

В добу розвинутого соціалізму народній поетичній творчості, як невід'ємному складникові соціалістичної культури, належить важлива роль в ідейно-естетичному вихованні радянських людей. Найдосконаліші зразки традиційного й сучасного фольклору — пісні, казки, анекдоти, прислів'я та приказки — живуть і діють в щоденному побуті трудящих; з джерел народної поезії постійно поновлюється репертуар художньої самодіяльності; відбувається невинний процес взаємопроникнення між народним і професійним мистецтвом, в якому досить активно проявляють себе словесно-музичні жанри народної творчості. Незалежно від часу свого виникнення, численні фольклорні твори мають властивість служити сучасності, бути актуальними для всіх поколінь, бо вони в довершеній формі художньо типізували багато загальнолюдських життєвих явищ та переживань, влучно узагальнили етику трудової людини. Все це з успіхом можна використати й для духовного збагачення сучасних людей, і для виховання нових поколінь ¹.

Розвиток культури радянського народу не мислимий без критичного засвоєння й використання спадщини минулого. В цьому плані велика скарбниця традиційної народної поезії, створеної і відшліфованої протягом віків, пройнятої демократичною й гуманістичною мораллю, — ще далеко не вичерпане джерело. Як відзначив В. І. Ленін, «багатовікова творчість мас відображає їх світогляд в різні епохи» ², отже вивчення її являє безсумнівний інтерес і з історико-пізнавального погляду. Адже ця творчість є сконденсованим у поетичній формі соціально-історичним досвідом трудового народу в багатьох сферах його діяльності, а тим самим і своєрідним втіленням його історичної пам'яті.

Ефективність використання народних художніх надбань — чи то в справі ідейно-естетичного та морального виховання, чи з науково-пізнавальною метою — перебуває в прямій залежності від рівня ознайомлення з цими надбаннями

найширших кіл нашої громадськості. Важлива роль у цьому, крім пропаганди кращих творів народної поезії засобами масової комунікації — через книгу, радіо, телебачення, сцену тощо, належить узагальнюючим науково-популярним працям про певні види, жанри, теми й твори народного мистецтва. Саме цій меті підпорядковане видання «Народнопісенні жанри», перший випуск якого з'явився в 1977 році й містив нариси про колядки та щедрівки, коломийки, жартівливі пісні. В книзі були умисно подані поруч різні за часом виникнення, функцією та емоційно-психологічною тональністю відображення дійсності жанри: це дає уявлення про історичну й жанрову широту діапазону народної пісенності та підкреслює (внаслідок їх взаємної віддаленості в цьому діапазоні, чи точніше, в системі пісенних жанрів) своєрідність кожного.

За таким же принципом дібрані й нариси до даного, другого випуску збірника «Народнопісенні жанри». Тут представлені різні родово-стильові пласти народної поезії: ліричний (пісенність календарних обрядів), епічний з елементами лірики (співанки-хроніки) і гумористично-сатиричний (танцювальні пісні). Названі жанри й цикли типологічно відображають різні етапи розвитку пізнавальної діяльності людини, а генетично відносяться до різних історичних шарів поетичної творчості. Так, жанри календарно-обрядової весняно-літньої пісенності (веснянки, купальські, петрівочні, жнивні пісні), що своїм глибоким корінням сягають ще первісного синкретичного мистецтва, оформлялись у часи загальнослов'янської спільності і законсервували та донесли з тієї доби до нашого часу чимало типових рис, зокрема зумовлених рівнем тодішнього практичного пізнання навколишньої дійсності з схилянням перед силами природи, колективним магічним звертанням до неї тощо. Звичайно, пройшовши багатовіковий історичний шлях побутування, ввібравши в себе значний життєвий досвід і особливості світоглядної еволюції поколінь, обряди й обрядові пісенні жанри істотно змінилися. Наука знає ці пісні у редакціях та варіантах, частково зафіксованих у XVIII і широко в XIX століттях, причому на цьому етапі у обрядовій поезії домінувала вже естетично-пізнавальна функціональність над первісною

найширших кіл нашої громадськості. Важлива роль у цьому, крім пропаганди кращих творів народної поезії засобами масової комунікації — через книгу, радіо, телебачення, сцену тощо, належить узагальнюючим науково-популярним працям про певні види, жанри, теми й твори народного мистецтва. Саме цій меті підпорядковане видання «Народнопісенні жанри», перший випуск якого з'явився в 1977 році й містив нариси про колядки та щедрівки, коломийки, жартівливі пісні. В книзі були умисно подані поруч різні за часом виникнення, функцією та емоційно-психологічною тональністю відображення дійсності жанри: це дає уявлення про історичну й жанрову широту діапазону народної пісенності та підкреслює (внаслідок їх взаємної віддаленості в цьому діапазоні, чи точніше, в системі пісенних жанрів) своєрідність кожного.

За таким же принципом дібрані й нариси до даного, другого випуску збірника «Народнопісенні жанри». Тут представлені різні родово-стильові пласти народної поезії: ліричний (пісенність календарних обрядів), епічний з елементами лірики (співанки-хроніки) і гумористично-сатиричний (танцювальні пісні). Названі жанри й цикли типологічно відображають різні етапи розвитку пізнавальної діяльності людини, а генетично відносяться до різних історичних шарів поетичної творчості. Так, жанри календарно-обрядової весняно-літньої пісенності (веснянки, купальські, петрівочні, жнивні пісні), що своїм глибоким корінням сягають ще первісного синкретичного мистецтва, оформлялись у часи загальнослов'янської спільності і законсервували та донесли з тієї доби до нашого часу чимало типових рис, зокрема зумовлених рівнем тодішнього практичного пізнання навколишньої дійсності з схилянням перед силами природи, колективним магічним звертанням до неї тощо. Звичайно, пройшовши багатовіковий історичний шлях побутування, ввібравши в себе значний життєвий досвід і особливості світоглядної еволюції поколінь, обряди й обрядові пісенні жанри істотно змінилися. Наука знає ці пісні у редакціях та варіантах, частково зафіксованих у XVIII і широко в XIX століттях, причому на цьому етапі у обрядовій поезії домінувала вже естетично-пізнавальна функціональність над первісною

магічно-утилітарною. Хоч в основному ця пісенність перебуває в сфері патріархального сільського трудового побуту, все ж її психологічно-емоційний і морально-дидактичний зміст (вславлення трудівника, виховання колективізму, пошани до природи, відстоювання справедливості, чесності і т. д.) багато чим співзвучний і нашому часу, отже заслуговує на творче засвоєння в процесі формування нових радянських свят і обрядів³.

У загальному поступальному процесі художнього пізнання дійсності масами суспільно-побутова народна епіка й лірика є продуктом порівняно високого ступеня розвитку колективної свідомості, коли остання почала активно реагувати на соціальні сторони буття, осмислювати становище і долю цілого народу, окремих його верств і представників.

Оригінальним епічним жанром української народної поезії, науково узагальненим лише в останнє десятиріччя, є співанки-хроніки (новини). Серед епічних пісенних жанрів він на сьогодні виявився найпродуктивнішим: новини-новотвори з'являються й досі в різних пунктах Карпатського регіону нашої республіки, щоправда побутування їх локально обмежене, зумовлене міцною прив'язаністю тематики до місцевих подій, переважно гостро драматичних і трагічних. Поява жанру співанок-хронік викликана загостренням соціальної боротьби та активним зростанням інтересу людини до свого громадського оточення, до конкретних його представників із незвичайною долею. Розквіт цього жанру відбувся в часи ламання феодально-кріпосницького ладу і формування та розвитку капіталістичних відносин. Сама внутрішня природа капіталізму з його хижацькою мораллю «людина людині вовк» була ґрунтом для драматичних та трагічних конфліктів у родині, громаді, суспільстві. І це ставало головним об'єктом напівінформативного за своїм призначенням жанру співанок-хронік. Як своєрідна народна газета, вони розвивалися в своєму поетично-психологічному ключі в тих часових параметрах, що й друковані органи преси, усно розповсюджуючись між трудящих певних осередків. Маючи практичну мету — передати новину чи якісь відомості, співанки-хроніки нарівні з естетичною

магічно-утилітарною. Хоч в основному ця пісенність перебуває в сфері патріархального сільського трудового побуту, все ж її психологічно-емоційний і морально-дидактичний зміст (вславлення трудівника, виховання колективізму, пошани до природи, відстоювання справедливості, чесності і т. д.) багато чим співзвучний і нашому часу, отже заслуговує на творче засвоєння в процесі формування нових радянських свят і обрядів³.

У загальному поступальному процесі художнього пізнання дійсності масами суспільно-побутова народна епіка й лірика є продуктом порівняно високого ступеня розвитку колективної свідомості, коли остання почала активно реагувати на соціальні сторони буття, осмислювати становище і долю цілого народу, окремих його верств і представників.

Оригінальним епічним жанром української народної поезії, науково узагальненим лише в останнє десятиріччя, є співанки-хроніки (новини). Серед епічних пісенних жанрів він на сьогодні виявився найпродуктивнішим: новини-новотвори з'являються й досі в різних пунктах Карпатського регіону нашої республіки, щоправда побутування їх локально обмежене, зумовлене міцною прив'язаністю тематики до місцевих подій, переважно гостро драматичних і трагічних. Поява жанру співанок-хронік викликана загостренням соціальної боротьби та активним зростанням інтересу людини до свого громадського оточення, до конкретних його представників із незвичайною долею. Розквіт цього жанру відбувся в часи ламання феодально-кріпосницького ладу і формування та розвитку капіталістичних відносин. Сама внутрішня природа капіталізму з його хижацькою мораллю «людина людині вовк» була ґрунтом для драматичних та трагічних конфліктів у родині, громаді, суспільстві. І це ставало головним об'єктом напівінформативного за своїм призначенням жанру співанок-хронік. Як своєрідна народна газета, вони розвивалися в своєму поетично-психологічному ключі в тих часових параметрах, що й друковані органи преси, усно розповсюджуючись між трудящих певних осередків. Маючи практичну мету — передати новину чи якісь відомості, співанки-хроніки нарівні з естетичною

виконують і цю прикладну функцію. Яскраво виражений прикладно-функціональний момент властивий і календарно-обрядовим пісням (супровід окремих епізодів обряду, звичаю, певної гри тощо), і танцювальним пісням (супровід танцю, його змістове оформлення). І це — одна з підстав для розгляду всіх названих пісенних масивів у окремому випуску збірника «Народнопісенні жанри».

Своїм найглибшим джерелом танцювальна пісня пов'язана з синкретичним народним мистецтвом, з обрядовими діями та іграми. В окремий жанр танцювальні пісні оформлялися в процесі становлення української народності, а широкого розвитку набули в XVII — XVIII століттях. Якщо танець був однією з форм розбудження фізичних сил, то пісенний супровід до танцю розвивав інтелектуально, виражаючи оптимізм, волю, душевну свободу трудової людини. І в цьому — важливе суспільне значення танцювальної пісні в умовах соціального гніту. Оскільки темп танцю (гопака, козачка, краков'яка і т. п.) вимагав відповідної динаміки приспівування (а це — в свою чергу, додаткового напруження сил), танцювальна пісня мусила бути бадьорою, а отже з гумором, лаконічною, сконцентрованою. Влучність і дотеп — це ті риси, що завжди і приваблюють, і діють як профілактичний засіб.

Характеризуючи той чи інший жанр народної пісенності, автор прагне розкрити його специфіку, що обумовлена, з одного боку, зображуваною ним сферою дійсності, а з другого, — характером художнього пізнання цієї дійсності, ставленням до неї трудового колективу і його вимогами до пісенності як її споживача. Естетика та історія кожного жанру проявляється в конкретних творах, синтезу ідейно-тематичних та поетичних ознак яких і присвячені нариси книги.

Походження та примітки

¹ Ширше про це див.: «Народно-поетична творчість в ідейно-естетичному вихованні радянських людей». 36. праць. «Наукова думка», 1978.

² Бонч-Бруевич В. Д. В. И. Ленин об устном народном творчестве. — «Советская этнография», 1954, № 4, с. 120.

³ Див.: «Радянські свята і обряди в комуністичному вихованні». К., Політвидав України, 1978, с. 66 — 79 та ін.

виконують і цю прикладну функцію. Яскраво виражений прикладно-функціональний момент властивий і календарно-обрядовим пісням (супровід окремих епізодів обряду, звичаю, певної гри тощо), і танцювальним пісням (супровід танцю, його змістове оформлення). І це — одна з підстав для розгляду всіх названих пісенних масивів у окремому випуску збірника «Народнопісенні жанри».

Своїм найглибшим джерелом танцювальна пісня пов'язана з синкретичним народним мистецтвом, з обрядовими діями та іграми. В окремий жанр танцювальні пісні оформлялися в процесі становлення української народності, а широкого розвитку набули в XVII — XVIII століттях. Якщо танець був однією з форм розбудження фізичних сил, то пісенний супровід до танцю розвивав інтелектуально, виражаючи оптимізм, волю, душевну свободу трудової людини. І в цьому — важливе суспільне значення танцювальної пісні в умовах соціального гніту. Оскільки темп танцю (гопака, козачка, краков'яка і т. п.) вимагав відповідної динаміки приспівування (а це — в свою чергу, додаткового напруження сил), танцювальна пісня мусила бути бадьорою, а отже з гумором, лаконічною, сконцентрованою. Влучність і дотеп — це ті риси, що завжди і приваблюють, і діють як профілактичний засіб.

Характеризуючи той чи інший жанр народної пісенності, автор прагне розкрити його специфіку, що обумовлена, з одного боку, зображуваною ним сферою дійсності, а з другого, — характером художнього пізнання цієї дійсності, ставленням до неї трудового колективу і його вимогами до пісенності як її споживача. Естетика та історія кожного жанру проявляється в конкретних творах, синтезу ідейно-тематичних та поетичних ознак яких і присвячені нариси книги.

Походження та примітки

¹ Ширше про це див.: «Народно-поетична творчість в ідейно-естетичному вихованні радянських людей». 36. праць. «Наукова думка», 1978.

² Бонч-Бруевич В. Д. В. И. Ленин об устном народном творчестве. — «Советская этнография», 1954, № 4, с. 120.

³ Див.: «Радянські свята і обряди в комуністичному вихованні». К., Політвидав України, 1978, с. 66 — 79 та ін.

НАРОДНА ПІСНЯ І ДІЙСНІСТЬ

Хто скаже: нащо спів, кого до чого кличе?
 Хто скаже: чом усе, що liebe, що й сумне,
 І праці ясноводь, і запал войовничий,
 Колиску і труну, велике і дрібне
 Безсмертиш звуком ти, хвилиний чоловіче?
 Чому здригається і серце кам'яне,
 Зачувши кілька нот, що в ніжний вечір синій
 Бриніли, гаснучи, на тихий сон дитині?
Максим Рильський

Народна пісенність входить у скарбницю людської культури як дорогоцінне надбання поетичної творчості трудівників. Щедрість обдарування, красу і благородство душі, ніжність і ласку, високий і гордий політ думки та натхнення вклали протягом століть у свої пісні легіони безіменних народних співаків і поетів. Тому, сповнені вічно юної привабливості, безсмертно ширяють пісні над просторами кожного краю, легко залітаючи на крилах мелодії далеко за його межі. Вони володіють чудовою здатністю окрилювати поривання, надихати у праці, овівати радістю відпочинок, розраджувати в горі, тамувати душевні болі, множити сили у боротьбі. Без народної пісні взагалі немислиме повнокровне життя трудової людини. До пісні звертаються колективно й поодинці, в будень і в свято, старі й молоді, при найрізноманітніших життєвих нагодах і душевних зворушеннях. Тим-то трударі завжди так гаряче любили свою пісенність, плекали й берегли її, збагачуючи все новими темами та барвами.

...Розгорнемо літопис героїчної визвольної боротьби українського народу проти соціального і національного гноблення: разом із захисниками рідної землі в походах беруть участь і співці-кобзарі, своїми вільнолюбними піснями та думами підносять бойовий дух борців, творять славу їх хоробрості. 1768 року спалахує велике повстання трудящих проти польської шляхти, яке увійшло в історію під назвою

НАРОДНА ПІСНЯ І ДІЙСНІСТЬ

Хто скаже: нащо спів, кого до чого кличе?
 Хто скаже: чом усе, що liebe, що й сумне,
 І праці ясноводь, і запал войовничий,
 Колиску і труну, велике і дрібне
 Безсмертиш звуком ти, хвилиний чоловіче?
 Чому здригається і серце кам'яне,
 Зачувши кілька нот, що в ніжний вечір синій
 Бриніли, гаснучи, на тихий сон дитині?
Максим Рильський

Народна пісенність входить у скарбницю людської культури як дорогоцінне надбання поетичної творчості трудівників. Щедрість обдарування, красу і благородство душі, ніжність і ласку, високий і гордий політ думки та натхнення вклали протягом століть у свої пісні легіони безіменних народних співаків і поетів. Тому, сповнені вічно юної привабливості, безсмертно ширяють пісні над просторами кожного краю, легко залітаючи на крилах мелодії далеко за його межі. Вони володіють чудовою здатністю окрилювати поривання, надихати у праці, овівати радістю відпочинок, розраджувати в горі, тамувати душевні болі, множити сили у боротьбі. Без народної пісні взагалі немислиме повнокровне життя трудової людини. До пісні звертаються колективно й поодинці, в будень і в свято, старі й молоді, при найрізноманітніших життєвих нагодах і душевних зворушеннях. Тим-то трударі завжди так гаряче любили свою пісенність, плекали й берегли її, збагачуючи все новими темами та барвами.

...Розгорнемо літопис героїчної визвольної боротьби українського народу проти соціального і національного гноблення: разом із захисниками рідної землі в походах беруть участь і співці-кобзарі, своїми вільнолюбними піснями та думами підносять бойовий дух борців, творять славу їх хоробрості. 1768 року спалахує велике повстання трудящих проти польської шляхти, яке увійшло в історію під назвою

Коліївщини, — і кобзарі знову зі своїми співами в самому вирі подій. Пісня ставала спільницею повстанців, пісня боролася. Коли гайдамацький рух зазнав поразки, оскільки він був стихійний, роз'єднаний, шляхта люто розправилася з його учасниками, не поминувши й незрячих співаків. З вітрами вже двох століть розмовляють у полях могили закатованих гайдамаків під Коднею, на Житомирщині, та коло інших сіл. Серед скараних — і кобзарі Василь Варченко із Звенигородки та Михайло з Шаржиполя, що грали й співали гайдамакам.

Супроводжуючи народне життя на шляхах історії, пісня широко обіймала багатогранний світ людини. Її природною сферою ставало прекрасне й звичайне, трагічне й комічне.

Від сивої давнини пісня озвучувала народні річні обряди. Великою любов'ю населення користувалися на Україні та в інших слов'янських землях колядування і щедрування, що проходили зимою напередодні Нового року. Заздалегідь збиралися дружини колядників, вивчали пісні, а потім цілий тиждень, нерідко разом зі скрипалем, цимбалістом або й трембітарем ходили зимовими вечорами від хати до хати й колядували господареві та членам його родини. Щедрування відбувалось перед самим Новим роком: групи дівчат попід хатами співали щедрівки, вітаючи з «щедрим вечором, добрим вечором», бажаючи «добрим людям на здоров'я».

Романтично піднесені колядки і щедрівки поетичним словом славили звичайну трудову людину, відривали її думки від важких обставин життя і вели уявою в країну вимріяного та бажаного. Величання трудівника на найвищому рівні його соціальних та естетичних прагнень зміцнювало дух в умовах злиднів та гніту, що тиснули народні маси багато віків у дожовтневу епоху.

Приходила весна — і назустріч їй линули бадьорі веснянки та гагілки, сповнені світлого, радісного відчуття оновлення природи. «Розлилися води на чотири броди, ой дівки, весна-красна, зілля зелененьке!» В піснях цієї пори голосно звучали трудові хліборобські мотиви, що славлять землю і працю. Протягом віків затьмарилась первісна магічна роль цієї поезії —

Коліївщини, — і кобзарі знову зі своїми співами в самому вирі подій. Пісня ставала спільницею повстанців, пісня боролася. Коли гайдамацький рух зазнав поразки, оскільки він був стихійний, роз'єднаний, шляхта люто розправилася з його учасниками, не поминувши й незрячих співаків. З вітрами вже двох століть розмовляють у полях могили закатованих гайдамаків під Коднею, на Житомирщині, та коло інших сіл. Серед скараних — і кобзарі Василь Варченко із Звенигородки та Михайло з Шаржиполя, що грали й співали гайдамакам.

Супроводжуючи народне життя на шляхах історії, пісня широко обіймала багатогранний світ людини. Її природною сферою ставало прекрасне й звичайне, трагічне й комічне.

Від сивої давнини пісня озвучувала народні річні обряди. Великою любов'ю населення користувалися на Україні та в інших слов'янських землях колядування і щедрування, що проходили зимою напередодні Нового року. Заздалегідь збиралися дружини колядників, вивчали пісні, а потім цілий тиждень, нерідко разом зі скрипалем, цимбалістом або й трембітарем ходили зимовими вечорами від хати до хати й колядували господареві та членам його родини. Щедрування відбувалось перед самим Новим роком: групи дівчат попід хатами співали щедрівки, вітаючи з «щедрим вечором, добрим вечором», бажаючи «добрим людям на здоров'я».

Романтично піднесені колядки і щедрівки поетичним словом славили звичайну трудову людину, відривали її думки від важких обставин життя і вели уявою в країну вимріяного та бажаного. Величання трудівника на найвищому рівні його соціальних та естетичних прагнень зміцнювало дух в умовах злиднів та гніту, що тиснули народні маси багато віків у дожовтневу епоху.

Приходила весна — і назустріч їй линули бадьорі веснянки та гагілки, сповнені світлого, радісного відчуття оновлення природи. «Розлилися води на чотири броди, ой дівки, весна-красна, зілля зелененьке!» В піснях цієї пори голосно звучали трудові хліборобські мотиви, що славлять землю і працю. Протягом віків затьмарилась первісна магічна роль цієї поезії —